

УДК 332.365

Ванієва А.Р.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки і менеджменту
Кримського інженерно-педагогічного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ТА ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕСУРСКОРИСТУВАННЯ

CRITERIA AND INDICATORS OF ECONOMIC EFFICIENCY RESOURCE MANAGEMENT

АНОТАЦІЯ

Визначено стан економічної ефективності функціонування аграрної економіки та управління нею на різних територіальних і галузевих рівнях. Надана оцінка економічної ефективності та визначені методологічні підходи до аналізу та діагностики економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Обґрунтована економічна ефективність виробництва окремих видів продукції рослинництва і тваринництва за відповідними критеріями та показниками їх ресурсозабезпечення та ресурсокористування.

Ключові слова: методологічні засади, економічна ефективність, ресурсокористування, рослинництво, тваринництво, сільськогосподарське виробництво, прибуток, критерії, оцінка, управління.

АННОТАЦИЯ

Определено состояние экономической эффективности функционирования аграрной экономики и управления ею на различных территориальных и отраслевых уровнях. Дана оценка экономической эффективности и определены методологические подходы к определению экономической эффективности сельскохозяйственного производства. Обоснована экономическая эффективность производства отдельных видов продукции растениеводства и животноводства по соответствующим критериям и показателям их ресурсообеспечения и ресурсопользования.

Ключевые слова: методологические основы, экономическая эффективность, ресурсопользование, растениеводство, животноводство, сельскохозяйственное производство, прибыль, критерии, оценка, управление.

ANNOTATION

The condition of the economic efficiency of agricultural economics and management at various regional and sectoral levels. The estimation of economic efficiency and explored methodological approaches to determining the economic efficiency of agricultural production. Reasonable economic efficiency of certain types of crop and livestock according to criteria and indicators for their determination and resource management.

Keywords: economic efficiency, resource management, crops, livestock, agricultural production, income.

Постановка проблеми. Економічна ефективність функціонування аграрної економіки та управління нею визначається на різних територіальних і галузевих рівнях: національного господарська та регіональна ефективність; економічна ефективність галузей і виробництва окремих видів продукції; економічна ефективність господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, а також окремих заходів, у т.ч. ресурсозабезпечення та ресурсокористування. Залежно від цього використовуються різні економічні показники, які повинні бути органічно взаємопов'язані й відповідати єдиному критерію оцінки ефективності, а також бути порівнюваними.

Для оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва використовують відносні, натуральні і вартісні показники. Натуральні показники самі по собі ще не вказують на рівень економічної ефективності виробництва, але є вихідними для її вимірювання. Адже врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність худоби і птиці повною мірою характеризують ступінь ефекту, одержаного в процесі виробництва, і відображають лише один бік досягнутої ефективності.

З іншої сторони, визначення економічної ефективності ґрунтується на врахуванні розміру виробничих витрат, які забезпечили одержання наявної врожайності чи продуктивності худоби. Адже один і той самий рівень урожайності чи продуктивності худоби може бути досягнутий при різних витратах або при рівновеликих витратах досягається різна врожайність та продуктивність худоби. Для одержання порівнянних величин витрат і результатів обсяг виробленої продукції обчислюють у вартісному виразі [1, с. 98-101].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення критеріїв та показників економічної ефективності в сільському господарстві досліджували такі вітчизняні вчені, як: Н.С. Белінська, Н.А. Берлач, Н.К. Васильєва, І.О. Іртищева, І.С. Крамаренко, П.М. Макаренко, М.Й. Малік, Л.О. Мармуль, О.В. Шиян, Ю.В. Шпак та ін. Проте, низка проблем щодо методологічних підходів визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, зокрема її критерії та показники недостатньо висвітлені. Вирішення зазначених питань зумовили вибір теми статті, її структуру, мету та завдання.

Постановка завдання. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану економічної ефективності функціонування аграрної економіки, обґрунтування методологічних підходів до визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва як загалом так і окремих видів продукції рослинництва і тваринництва за відповідними критеріями та показниками їх ресурсозабезпечення та ресурсокористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішим результативним показником

сільськогосподарського виробництва є обсяг валової й товарної продукції аграрних підприємств та галузей, на основі яких можна розрахувати валовий і чистий дохід та прибуток. Таким чином, в умовах ринкових відносин зростає роль вартісних показників, які повніше враховують розвиток товарного обігу, сприяють зміцненню економічних зв'язків та госпрозрахунку й конкурентоспроможності агроформувань.

Для визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва необхідно насамперед одержаний результат (ефект) порівняти з виробничими витратами або ресурсами, що його створили. У процесі сільськогосподарського виробництва використовуються сільськогосподарські угіддя, засоби виробництва, робоча сила, а функціонування цих ресурсів пов'язане з виробничими витратами. Тому для визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому по аграрних підприємствах зокрема доцільно використовувати таку систему показників:

– вартість валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника чи на 1 люд.-год., на 1 грн. основних виробничих фондів, на 1 грн. виробничих витрат;

– обсяг валового, чистого доходу та прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника чи на 1 люд.-год., на 1 грн. основних виробничих фондів та на 1 грн. витрат виробництва;

– рівень рентабельності та норма прибутку сільськогосподарського виробництва. Наведені показники характеризують ефективність використаних виробничих ресурсів, окупність витрат виробництва та його рентабельність.

Визначення економічної ефективності виробництва окремих видів продукції рослинництва і тваринництва здійснюється на основі системи показників, які враховують відповідні особливості аграрних галузей. Для порівняння економічної ефективності виробництва окремих видів продукції рослинництва використовують такі показники: виробництво валової продукції рослинництва в розрахунку на 1 га посіву; на одного середньорічного працівника; на 1 люд.-год.; на 1 грн. виробничих витрат; валовий та чистий дохід і прибуток на 1 га посіву, на 1 люд.-год.; на 1 грн. виробничих витрат; рівень рентабельності виробництва.

Для порівняння економічної ефективності виробництва окремих видів продукції тваринництва використовують такі показники: виробництво валової продукції тваринництва (грн.) з розрахунку на 1 ум. гол. худоби, на 1 ц к. од., на 1 люд.-год, на 1 грн. виробничих витрат; валовий та чистий дохід і прибуток на 1 ум. гол. худоби, на 1 ц к. од., на 1 люд.-год., на 1 грн. виробничих витрат; рівень рентабельності виробництва.

Економічну ефективність виробництва продукції одного виду (зерна соняшнику, м'яса,

молока тощо) визначають за допомогою таких показників як урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тварин, затрати праці на 1 ц продукції, витрати кормів на 1 ц продукції (у тваринництві), собівартість одиниці продукції, прибуток з розрахунку на 1 га посіву чи одну голову худоби, рівень рентабельності [2, с. 11-15].

Поряд з визначенням економічної ефективності сільськогосподарського виробництва на рівні галузей, підприємств та окремих продуктів, важливе значення має визначення економічної ефективності різних заходів. Здійснення ресурсокористування, агротехнічних і зооветеринарних заходів, впровадження інновацій, досягнень науки й передової практики зумовлюють необхідність визначення їх економічної ефективності та прогнозування можливих наслідків для економіки сільськогосподарських підприємств.

Особливе значення при впровадженні інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур мають хімічні меліорації. Розрахунок економічної ефективності застосування хімічних засобів ґрунтується на порівнянні приросту врожайності, одержаного за рахунок внесення мінеральних добрив або пестицидів, з додатковими витратами по їх використанню. До останніх належать витрати на придбання, перевезення, зберігання, підготовку (подрібнення, змішування), внесення в ґрунт, а також на збирання додаткового врожаю. Для визначення економічної ефективності застосування мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин використовують таку систему показників: приріст урожайності; окупність мінеральних добрив (обсяг додаткової продукції в натуральному виразі з розрахунку на 1 кг НРК, кг);

Важливе значення має підвищення продуктивності праці (збільшення виробництва продукції в розрахунку на 1 люд.-год. або зниження затрат праці на 1 ц продукції); зниження собівартості продукції в результаті застосування добрив; окупність витрат на добрива (вартість додаткової продукції на 1 грн. додаткових витрат, пов'язаних із застосуванням добрив); додатковий чистий дохід в розрахунку на 1 га посівної площі, на 1 люд.-год., на 1 грн. додаткових витрат; рівень рентабельності застосування добрив як відношення чистого доходу до витрат на застосування добрив, виражене у відсотках [3, с. 2-4].

Для визначення економічної ефективності використання мінеральних та органічних добрив важливо правильно обчислити приріст врожаю, а також вартість додаткової продукції (основної і побічної). При цьому вартість одержаної продукції обчислюється за фактичними цінами з урахуванням її якості (натуральної маси зерна і вмісту клейковини, цукристості коренеплодів цукрових буряків, вмісту крохмалю в картоплі тощо). При розрахунках рівня

ефективності в динаміці вартість продукції оцінюють у порівнянних цінах. Продукцію кормових культур, що не набуває товарної форми і використовується аграрними підприємствами, оцінюють за виходом поживних речовин (ц к. од.) та ціною 1 ц вівса.

Економічна оцінка сільськогосподарських культур і сортів необхідна для обґрунтування раціональної структури посівних площ та їх трансформацій, при проектуванні й освоєнні сівозмін. Для її здійснення потрібні дані хімічного аналізу про якість вирощуваних культур і сортів. Ці дані можна одержати в регіональних агрохімічних та насінницьких лабораторіях. Економічну ефективність вирощування нових сортів сільськогосподарських культур визначають порівнянням їх із районованими, які виступають як своєрідний стандарт [4, с. 18-19].

Новий сорт і стандарт порівнюють за середньою врожайністю культури протягом 3-5 років. При цьому враховують основну і побічну продукцію, визначають їх поживну цінність у центнерах кормопротеїнових одиниць. Крім того, визначають затрати праці (в люд.-год.) на 1 га посіву та 1 ц кормопротеїнових одиниць; порівнюють також виробничі затрати на 1 га посіву культури і собівартість 1 ц продукції; ціну реалізації та чистий дохід (прибуток) з 1 га посіву, а також рівень рентабельності, виражений у відсотках.

Економічну оцінку сівозмін та їх трансформацій здійснюють порівнянням кількох сівозмін за певною системою показників. Перша їх група враховує витрати на виробництво продук-

ції у порівнюваних сівозмінах: витрати виробництва і праці на 1 га ріллі. Друга – це показники ефекту (результативні) в розрахунку на 1 га: урожайність, вихід кормопротеїнових одиниць, валова продукція рослинництва в порівнянних цінах, товарна продукція (за цінами реалізації), валовий та чистий дохід і прибуток. Третя група – показники ефективності виробництва: валова продукція, валовий і чистий дохід та прибуток в розрахунку на 1 грн. виробничих витрат, на 1 люд.-год., на 1 га ріллі; собівартість 1 ц кормопротеїнових одиниць; рівень рентабельності виробництва товарної продукції. Найкращою є та сівозмінна, яка забезпечує максимальний вихід продукції землеробства з 1 га ріллі при найменших затратах праці і коштів на одиницю продукції [5, с. 145-148].

Економічну ефективність різних способів утримання тварин враховують у скотарстві. Тут поширені такі способи утримання тварин: прив'язний, безприв'язний і комбінований. Кожний з них має свої переваги й недоліки. Ефективність способів утримання корів визначають за допомогою порівняння таких показників: надій молока від корови, кг; витрати кормів на 1 ц молока, к. од.; затрати праці на виробництво 1 ц молока, люд.-год.; собівартість 1 ц молока, грн.

Інновації у тваринництві характеризуються насамперед впровадженням засобів автоматизації виробництва. Її ефективність можна визначити порівнянням ряду показників до впровадження автоматизації і після неї. Основними з них є: поголів'я корів, гол.; річний надій

Таблиця 1

Методичні підходи до визначення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва

№ п/п	Показник	Критерії визнаення економічної ефективності
1.	Для визначення рівня рентабельності (Р)	<p>розраховується за формулою (1.1): $P = \Pi * 100 / Bв, (1.2)$ де Π – валовий прибуток від реалізації (робіт, послуг); $Bв$ – виробничі витрати на реалізовану продукцію (її виробнича собівартість). Для повнішої уяви про реальну ефективність певного виду товарної продукції доцільно цей показник обчислювати з врахуванням витрат на її збут, зменшивши при цьому валовий прибуток на величину цих витрат і водночас збільшивши на них знаменник формули. коефіцієнт віддачі за товарною продукцією визначається за формулою: $K_{тп} = ТП / Bв, (1.3)$ де $ТП$ – вартість товарної продукції (робіт, послуг) за поточними цінами реалізації, то рівень рентабельності можна також визначити з виразу (формула): $P = ТП - Bв / Bв * 100, \text{ або}$ $P = (K_{тп} - 1) * 100, (1.4)$ Даний показник характеризує економічну ефективність поточних витрат, ступінь їх окупності. Якщо рівень рентабельності становить 85 %, це означає, що підприємство за рахунок одержаної грошової виручки повністю відшкодувало витрати виробництва на реалізовану продукцію і додатково одержало на кожну гривню цих витрат по 0,85 грн. прибутку. У тих випадках, коли грошова виручка від реалізації продукції не покриває витрат на її виробництво, визначають показник рівня збитковості, як процентне відношення суми збитку до собівартості цієї продукції.</p>
2.	Для визначення ефективності використання виробничих фондів	<p>розраховують показник норми прибутку ($Нп$) за формулою: $Нп = \Pi * 100 / \Phi_{ос} + \Phi_{об}, (1.5)$ де $\Phi_{ос}$ і $\Phi_{об}$ – середньорічна вартість відповідно основних виробничих фондів і оборотних фондів.</p>

Складено автором за даними [3]

молока від корови, кг; поголів'я, яке обслуговує один працівник ферми, гол.; кількість закріплених за оператором корів, гол.; енергоозброєність праці; затрати праці на корову за рік і на 1 ц молока, люд.-год.; капітальні вкладення в автоматизацію в розрахунку на 1 гол., грн.; річні експлуатаційні витрати на корову і на 1 ц молока, грн.; рівень рентабельності виробництва молока [6, с. 196-97].

Визначення економічної ефективності різних способів утримання тварин в інших галузях тваринництва відбувається приблизно так само, як і в молочному скотарстві, але з урахуванням специфіки галузі та показників продуктивності тварин (жива маса при постановці на відгодівлю та зняті з відгодівлі, середньодобові прирости живої маси). При цьому критерієм економічної ефективності аграрного виробництва ми вважаємо його рентабельність.

Рентабельність – поняття, що характеризує економічну ефективність виробництва, за якої аграрне підприємство або галузь за рахунок грошової виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) повністю відшкодовує витрати на її виробництво й одержує прибуток як головне джерело розширеного відтворення. Для кількісного виміру рентабельності в цілому використовують такі три традиційні показники: рівень рентабельності, норму прибутку і приведену до земельної площі масу прибутку. Методологічні підходи визначення економічної ефективності аграрного виробництва наведені в табл. 1.

Рівень рентабельності в цілому характеризує ефективність лише спожитих виробничих ресурсів і не відображає використання всіх авансованих витрат, що акумулюються у вигляді застосовуваних основних і оборотних засобів. Для визначення ефективності використання виробничих фондів розраховують показник норми прибутку (Нп) за формулою:

$$Нп = П * 100 / \Phi_{ос} + \Phi_{об}, \quad (1.1)$$

де $\Phi_{ос}$ і $\Phi_{об}$ – середньорічна вартість відповідно основних виробничих фондів і оборотних фондів.

Для характеристики ступеня ефективності сільськогосподарського виробництва і подальших перспектив його розвитку цей показник надто важливий, оскільки однаковий рівень рентабельності для окремих видів сільськогосподарської продукції не створює ще рівних умов для забезпечення однакових темпів зростання обсягу виробництва різних видів продукції, що пояснюється їх різною фондомісткістю. З економічної точки зору показник норми прибутку показує, скільки грошових одиниць прибутку приносить кожна грошова одиниця функціонуючих виробничих фондів. Зростання цього показника, як і показника рівня рентабельності, свідчить про підвищення ефективності виробництва.

При оцінці ефективності окремих аграрних галузей слід брати до уваги всі показники рен-

табельності, й особливо приведену масу прибутку. Якщо користуватися лише показником рівня рентабельності, може скластися неправильне розуміння економічної ефективності, а відтак, і ступеня вигідності виробництва тієї чи іншої продукції. Важливе значення має визначення також екологічної та соціальної ефективності господарювання. Вони показують рівень використання та продуктивності природних ресурсів з однієї сторони і рівень зайнятості та доходів працюючих – з іншої. До критеріїв ефективності ресурсокористування можна віднести собівартість, ціну та якість сільськогосподарської та продовольчої продукції.

Висновки. Визначення економічної ефективності виробництва окремих видів продукції рослинництва і тваринництва здійснюється на основі системи показників, які враховують відповідні особливості аграрних галузей. Для порівняння економічної ефективності виробництва окремих видів продукції рослинництва використовують такі показники: виробництво валової продукції рослинництва в розрахунку на 1 га посіву; на одного середньорічного працівника; на 1 люд.-год.; на 1 грн. виробничих витрат; валовий та чистий дохід і прибуток на 1 га посіву, на 1 люд.-год.; на 1 грн. виробничих витрат; рівень рентабельності виробництва. У тваринництві показники ефективності означають співвідношення витрат на одну умовну голову тварин, продуктивності тварин тощо. Галузева ефективність виробництва визначається також фінансовою стійкістю суб'єктів господарювання, кількістю прибуткових і збиткових підприємств, рівнем капіталізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белінська Н.С. Економічна ефективність підприємницької діяльності молокопереробних підприємств та шляхи її підвищення: [монографія] / Н.С. Белінська. – ВНТУ. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 2005. – 280 с.
2. Берлач Н.А. Органи державної влади як суб'єкти регулювання відносин у сільському господарстві України / Н.А. Берлач // Науковий вісник Київського Національного університету внутрішніх справ. – 2010. – №3. – С. 11–18.
3. Іртицева І.О. Методичні підходи до оцінки кредитоспроможності підприємств агропродовольчої сфери / І.О. Іртицева, І.С. Крамаренко // АгроСвіт. – 2011. – № 19. – С. 2-4.
4. Макаренко П.М. Концептуальні засади системного інноваційного оновлення сільськогосподарського виробництва / П.М. Макаренко, Н.К. Васильєва // Агросвіт. – 2008. – № 1. – С. 17-20.
5. Мармуль Л.О. Ефективність використання основних засобів аграрних підприємств: [монографія] / Л.О. Мармуль, О.М. Федорчук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 208 с.
6. Шпак Ю.В. Економічна політика держави в розрізі державного регулювання аграрного сектора національної економіки / Ю.В. Шпак // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – №23 (груд.). – С. 96–98.